

ZASNIVANJE NOVOVEKOVNE METAFIZIKE U STAVU *COGITO ERGO SUM*

Hristina Banić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
e-mail: hristinabanic@gmail.com

Sažetak: Autorka nastoji da pokaže kako se odigralo utemeljenje novovekovne metafizike. Da bi se to i postiglo, od ključnog značaja će se pokazati pronicanje u smisao prvog stava koji nosi celokupnu metafizičku konstrukciju. Stav o kojem će biti reč formuliše se kao *cogito ergo sum*. Nužnim će se pokazati savladavanje okvira u kojima se stav javlja jer pokušavamo da govorimo o jednom zaokruženom projektu koji svoj smisao ima tek u celini. Osim okvira, važan je i metod koji se javlja kao prigodan metafizici – metoda sumnja. Samo preko tog metoda želimo da dođemo do apsolutnog stava koji treba da osigura sve naredno jer je taj metod dovoljno radikalna. Najzad, biće prikazan i smisao stava u svom metafizičkom smislu. To će se sve vreme naglašavati, ali na kraju ukratko poentirati. Tako želimo da pokažemo utemeljenje jedne nove metafizike koja treba da nosi sve ostalo, pa tako i naučna saznanja.

Ključne riječi: Dekart, *cogito ergo sum*, metafizika, metod utemeljenja.

Uvod

Dekartovoj [René Descartes] utemeljujućoj misli možemo ostati dosledni samo ukoliko pažljivo sagledamo sve aspekte jednog zaokruženog projekta u sklopu čega se ona javlja. U tom smislu na sebe smo preuzeli zadatak da pokažemo šta je ono noseće za tu novu metafiziku i da pokažemo o kojim je okvirima tu reč.

Pokušaćemo da sagledamo sve aspekte stava koji nosi celokupnu metafizičku građevinu. Stav o kojem govorimo jeste *cogito ergo sum*, lozinka za zaokret koji se javlja sa novovekovljem. Rad ćemo početi od prikazivanja okvira u kojima se ovaj stav javljao i njegovih formulacija na tim mestima. To prikazivanje nam je od izuzetnog značaja jer se stav *cogito ergo sum* ne javlja sam od sebe, njegovo javljanje imamo uvek u nekom odgovarajućem obliku te je smisao ovog stava usko povezan sa tačno određenim kontekstom u kojem se on javlja. Analizom veze stava *cogito ergo sum* i okvira u kojima se javlja bićemo u mogućnosti da zajedno sa stavom sagledamo i celokupan projekat koji taj stav nosi. U tom sagledavanju zadobićemo trostruki smisao stava i preko te trostrukosti pokazati njegov pravi, osnovni smisao.

Takođe, videćemo da je metod koji nam filozof obezbeđuje od ključnog značaja te da je samo preko njegovog adekvatnog sprovođenja moguće doći do formulacije. Metod o kojem govorimo jeste metafizičke prirode te je on kao takav jedini prigodan metafizičkom prvom stavu. Sumnja će nam se pokazati kao jedini mogući i pravi metafizički metod kojim je moguće proniknuti u smisao stava *cogito ergo sum*. Ne govorimo ovde o nekoj radikalnoj skepsi koja je samoj sebi i cilj i sredstvo; naprotiv, reč je o doslednom sporovođenju metode radi pronalaženja nesumnjivog, odnosno izvesnog saznanja. Sumnja će nam se javiti kao način izvesnosti jer ona

svoju krajnju instancu ima upravo u nesumnjivosti. Ovakav put pokazuje se kao jedini moguć ukoliko želimo da pravilno filozofiramo u kontekstu Dekartove filozofske pozicije.

Ovim možemo sada naslutiti, a kasnije i pokazati da je ovde reč o jednoj promeni u shvatanju istine i sveg postojećeg. Naime, sa dolaskom do prvog stava videćemo da je istina sada postavljena u čovekovom *ja* te da se tako javlja kao izvesnost. Čovekovo samosvesno *ja* predstavlja novi temelj sveg postojećeg.

Formulacije stava *cogito ergo sum*

Formulacije stava variraju u tri različita Dekartova dela. Prvo delo je *Reč o metodi dobrog vođenja svoga uma i istraživanja istine u naukama* (1637.); nakon toga slede *Metafizičke meditacije o prvoj filozofiji* (1641.) i *Osnove filozofije* (1644.). Ipak, u *Reči o metodi* i *Osnovama filozofije* imamo datu punu formulaciju stava, dok u *Meditacijama* nema formule *cogito ergo sum*.

Za sada ćemo ocrtati put kojim se krećemo, a taj put počinjemo izlaganjem mesta na kojima se javlja stav *cogito ergo sum*. No, nećemo se baviti samo izlaganjem stava: naš fokus je upravo na vezi formulacija i okvira u kojima se one javljaju. O vezi formulacija stava i okvira dela u kojima se nalaze govorićemo onim redom kako su ta dela objavljivana. Potrebno je još naglasiti da hronološki sled objavljivanja ovih dela nije slučajan te da se iza tog redosleda vidi zaokruženost jednog projekta.

Prva formulacija stava nalazi se u delu *Reč o metodi*, tu se pitanje prve filozofije premešta se na pitanje o metodi, ali ovog puta, za razliku od *Pravila*, metoda ima metafizičku težinu. Pitanje o metodi povlači ujedno i pitanje utemeljenja nauka: neko je morao obezbediti i osigurati metodu. Samo *cogito sum*, stav najveće izvesnosti može imati tu snagu da obezbedi i osigura svako saznanje te tako bude postavljen za princip prve filozofije.

Formulacija stava *mislim dakle jesam* u *Reči o metodi* glasi:

»Ali odmah iza toga zapazio sam da, dok sam tako navalice mislio da je sve lažno, nužno je trebalo da *ja*, koji sam to mislio, budem nešto; i primećujući da je istina: *mislim, dakle jesam*, tako često i tako sigurna, da ni najpreteranije pretpostavke skeptika nisu u stanju da je poljuljaju, zaključio sam da je mogu bez i najmanje skrupule usvojiti za prvi princip filozofije koju sam tražio.« (Dekart, 1990:28) (kurzivom istakla H. B.)

Na ovom mestu sumnja nam se pojavljuje kao metod koji ukazuje na ovaj stav i koji je prigodan metafizici. Sumnja se ovde javlja kao način izvesnosti koji treba da obezbedi uvid u apsolutnost prvog stava. Stav apsolutne izvesnosti jeste upravo *mislim, dakle jesam*. Ovde možemo govoriti o jednom apsolutnom stavu jer zahvaljujući metodu uviđamo da se on temelji na sebi samome. Čak i ako se pretpostavi da je sve lažno, ne može se pretpostaviti da *ja* koje to misli da nije, jer mišljenje uvek mora biti mišljenje nečega i to mišljenje uvek mora misliti neko ili nešto. To *ja* na ovom mestu saznanje sebe kao mislećeg, tako govorimo o jednom znanju *ja* o samome sebi, a to je ništa drugo do stav samosvesti.

O smislu stava za sada možemo reći samo da se njime uviđa nemogućnost postojanja ako nema mišljenja. Taj uvid nam sa javlja kao nesumnjiv te tako i kao apsolutno izvestan. Stav na ovom mestu naznačuje i promenu shvatanja istine, istina je sada izvesnost. Međutim, sa promenom shvatanja istine naznačuje se i mogućnost novog shvatanja slobode. Sve to nam garantuje spoznaja prva po rangu: *cogito sum*. Sve izloženo o formulaciji stava u ovom delu

predstavlja naznaku i zahtev za širom tematizacijom i suštinskim utemeljenjem metafizike. Da bi to postigao, Dekart bira drugačiji metod izlaganja, prigodan metafizici koji naziva metafizičkim meditacijama.

Metafizičke Meditacije predstavljaju centralno mesto novovekovnog metafizičkog učenja. Zahvaljujući tom delu, Dekarta slovimo kao utemeljitelja novovekovne filozofije. Ipak, meditacije nisu Dekartov izum. One su itekako bile prisutne i u srednjem veku, ali ne na isti način kako ih Dekart sprovodi:

»(...) razlika između religioznog i racionalnog meditatora bila je velika i značajna. Ovaj prvi je ulazio sa verom u Boga, a ovaj drugi s verom u Dekarta.« (Šakota, 2005:71)

Meditativnom procesu ovog tipa nije potreban spoljašnji garant niti dodatak vere koji će obezbeđivati ispravnost toka, naprotiv, on to pronalazi u samom toku svog mišljenja. Dekartovo insistiranje na oslobađanju od spoljnog autoriteta ovde se prilično jasno vidi. Čitalac treba da uz pomoć vlastitog razuma, oslobođen od svega što ne dolazi od njega samog, dođe do jasnog i razgovetnog saznanja, odnosno do istinitog i izvesnog saznanja.

Kako se meditiranje nastavlja, tako se javljaju novi nivoi i poteškoće koje on treba da prevaziđe uz pomoć filozofa. To je deo iskustva koje *Meditacije* treba da pruže, odnosno pripremno tlo za dalji rad. Sa druge strane, u *Reči o metodi* može se naći situiranje položaja metafizike s obzirom na nauke, odnosno jasno se vidi Dekartova namera da se usmeri ka naukama. Međutim, to usmeravanje ka naukama nije jednosmerno. Zahtev za adekvatnim metodom koji bi došao iz nauka nije dovoljan jer on ne može garantovati njihovu pouzdanu zasnovanost. Zato je nužan i zahtev za metafizikom, odnosno zahtev za prvim stavom koji treba da pruži adekvatno utemeljenje sveg saznanja. Metafizički prvi stav, zahvaljujući svojoj prirodi, tako osigurava temelj svakog saznanja.

Formulacija tog stava u *Meditacijama* je:

»Postoji, međutim, jedan veoma moćan i lukav prevarant, koji koristi svu svoju veštinu da bi me neprestano obmanjivao. Ne može, ipak, biti sumnje da jesam, ako me on vara, i nek me vara koliko hoće, nikad neće učiniti da ne budem ništa dokle god ja budem mislio da sam nešto. I pošto sam tako dobro promislio i pažljivo ispitao sve stvari, moram najzad, da zaključim da je iskaz *jesam, postojim* nužno istinit svaki put kada ga izreknem ili u svom duhu pomislim.« (Dekart 2012:24)

Sada nam je važno da istaknemo nekoliko stvari koje se tiču ove formulacije. Prvo, odmah primećujemo da ovde nema formule *cogito ergo sum*, ali ipak govorimo o prvom i najizvesnijem stavu. Izostanak formule na ovom mestu nije slučajan; naprotiv, reč je o jednom strateškom gestu. Naše naglašavanje metodskog postupka i njegove bitnosti sad najviše dolazi do izražaja jer ćemo ovu formulaciju čitati upravo pomoću tog okvira. Metodski okvir je ono što formulaciju prvog stava u *Meditacijama* izdvaja od druge njene dve formulacije¹.

Kada prođemo metodske korake meditiranja i odbacimo svaki tip saznanja koji nam se pokazao kao verovatan, a ne i kao istinit, dolazimo do nesumnjivog saznanja. Samo smo pomoću metodskog puta u mogućnosti da sagledamo čisti tok *cogita*, u kojem se on samom sebi predstavlja kao takav te tako i suštinsku povezanost mišljenja i postojanja. Ta suštinska

¹Formulacija stava u *Metafizičkim meditacijama* biće šire tematizovana u naredna dva poglavlja gde ćemo prikazati vezu formulacije sa metodskim koracima.

povezanost javlja se na apsolutan način i samo kao takva pruža uslov mogućnosti za jedno utemeljenje metafizike u slobodnom subjektu.

Ostalo nam je još da razmotrimo vezu treće i hronološki poslednje formulacije prvog stava sa okvirom u kojem se ona javlja, s obzirom na cilj i metod izlaganja u datom delu. Naime, ona se nalazi u *Osnovama filozofije*.

U delu *Principia philosophiae* sprovedeno je zahtevano izvođenje nauke iz prvih principa, pa se samim tim javlja i zahtev za potragom prvih principa. Dekartov čitalac se pri odluci da pristupi potrazi prvih principa mora osloniti i na snagu vlastite volje. Ta volja jeste slobodan čin, odluka da sumnjom suspenduje sve prethodno znanje, odnosno sve predrasude koje su stečene za života. Jedino tako je moguće doći do prvog principa svih znanosti, odnosno do *cogito ergo sum*.

Formulacija prvog stava kao principa svih znanosti glasi:

»Ne možemo naime prihvatiti misao, da ono, što misli, u to isto vreme, dok misli, uopšte ne postoji. Stoga je ova spoznaja *Ja mislim, dakle jesam prva* i od svih najsigurnija, do koje dolazi tko god pravilno filozofira. «(Dekart, 1951:67) [kurzivom istakla H. B.].

Garant jasnoće principa jeste njegova nesumnjivost, odnosno izvesnost. Kada je odbačeno sve u šta se može i najmanje posumnjati, tek se tada možemo osloniti na stav koji je zadovoljio kriterijum sumnje: ne može se poreći postojanje onog ko sumnja. Dakle, između sumnjajućeg Ja i sumnje postoji neraskidiva povezanost: ne može se govoriti o sumnji, a da se ne „zaključiti“ na sumnjajuće Ja.

Treba biti oprezan kada se kaže zaključak, jer se to ne misli u logičkom smislu, reč je o intuitivnom uvidu. Naime, *Ergo* u formulaciji prvog stava ništa ne dodaje, ne povezuje dve karike, već nam ova reč govori da mišljenje samim sobom povlači i postojanje. O tome je reč i u *Osnovama*, ali sada možemo dodati još jednu dimenziju: to je mogućnost detaljnijeg prikaza suštine samog stava zahvaljujući udžbeničkoj formi dela, zbog koje su nam definicije pojmova date na eksplicitan način. Ovu dimenziju ćemo šire tematizovati u poglavlju o metafizičkoj dimenziji prvog stava. Za sada nas zanima samo položaj prvog stava s obzirom na okvir dela, šta se time htelo i kako se taj projekat razlikuje od *Meditacija*.

Razmatranje ovog aspekta stava otpočemo od nauka. Naime, opšte mesto je da sa novim vekom imamo i nov pojam nauke. Za razliku od sholastike, koja u kontekstu nauke stavlja kvalitete u prvi plan, novovekovna nauka to čini sa kvantitetom. Postavlja se pitanje o merljivosti pojava, a kada se uključi merljivost, uključena je i matematika, odnosno matematički model saznanja. Dekart je bio proponent te nove nauke, on je kao matematičar ušao u razmatranje kvantitativnosti prirode, to je onda odredilo njegov pristup nauci. Upravo zbog toga on u *Pravilima* pokušava da svaku znanost utemelji na matematici.

Međutim, uslove mogućnosti za takvo shvatanja nauka možemo dobiti samo preko utvrđene apsolutnosti stava *cogito sum*, jer je upravo taj stav ono što matematičkom mišljenju daje izvesnost. Istina, o prvom stavu govorilo se koristeći se terminologijom koja potiče iz matematike, a prvi stav je tretiran kao aksiom iz kojeg treba da se dedukuje sve ostalo. Sada, moramo imati nešto drugo u vidu, a to nam dolazi preko razumevanja suštine stava koja nam se polako otkriva. Matematički termini aksiom, principum itd., sada su zadobili novi smisao, i to upravo utemeljenjem naučnog mišljenja u *cogito sum*. Dakle, subjektivnost je ta koja na osnovu samosvesti postavlja novu suštinu istine te tako i modela naučnosti koji njoj odgovara.

(Hajdeger, 2009) Sada je reč samo o tome šta subjekat može da sazna jednako izvesno onako kao što zna sebe samog kao mislećeg.

U tom smislu, kada Dekart poredi strukturu filozofije² sa građom drveta, metafizika zauzima mesto korena, dok je stablo fizika, a grane su sve ostalo znanje, koje se može svesti na tri osnovne oblasti: medicina, mehanika i etika. (Dekart, 1982) Ipak, kada govorimo o odnosu nauke i metafizike, moramo još jednom istaći da je ovde reč o potpuno novom shvatanju metafizike. To se najjasnije može videti u *Meditacijama*, budući da se u tom delu javlja jedan posve novi zahtev: zasnivanje nove slobode u oslobođanju od tradicije kroz oslanjanje na vlastitu svetlost razuma, bez prisutnosti velikih ideja autoriteta. Dakle, u novoj metafizici nije reč o izvesnosti spasenja, već o izvesnosti koju čovek kao slobodno biće iz sebe i kroz sebe postavlja. (Hajdeger, 2009)

Drugi deo naznačenog zahteva tiče se zasnivanja pozitivne slobode, odnosno pronalaženja novog temelja u stavu samosvesti.³ Stoga, dolazak do prvog stava metafizike je ključ i za čitanje *Osnova filozofije*, jer taj se stav u *Osnovama* javlja kao prvi princip od kojeg zavisi svaki naredni stav nauka. Čitalac nakon intelektualnog meditiranja u *Meditacijama* treba da bude pripremljen za celokupni projekat koji je izložen u *Osnovama*. Taj je projekat zasnovan na prvim principima, koje Dekart još naziva i prvom filozofijom ili metafizikom. (Dekart, 1982:XXV)

Naša namera u ovom poglavlju sastojala se u tome da pođemo od formulacija stava *cogito ergo sum* i tako pokušamo da pripreмимо tlo po kojem ćemo se dalje kretati. Bilo nam je značajno da pokažemo kako nije u pitanju jedinstvena formulacija i da ona varira u tri različita dela. Ta različita dela imaju i različite zadatke u okviru jednog projekta, koji kulminira u *Osnovama filozofije*: od principa do nauka. Stoga, istinski početak nije nauka i njen metod, već metafizika, prvi njen princip iz koga je proisteklo sve navedeno. Stoga, jedino je metafizika ta koja se u apsolutnom početku izborila za svoju slobodu u stanju da iznese pojam nove nauke. Pošto se sama sobom uspostavlja i ograničava, neophodno je da sebi obezbedi i metod, odnosno da sama osvetli put kojim se treba ići; to smo akcentovali kada smo govorili o *Meditacijama*. Tu smo najjasnije videli da sada izvor svetlosti nije božanska objava, već upravo čovekov razum. Takođe, sa novom metafizikom dolazi i novo poimanje slobode. Način na koji čovek jeste upravo je slobodan način, on je iz sebe postavljaajući, on sve sam postavlja, a za to mora obezbediti metodu. Metodu sad u ovom svetlu možemo posmatrati kao nužnu posledicu te nove metafizike. Kroz izložene formulacije videli smo važnost metoda koji nam omogućava da govorimo o nesumnjivom saznanju. To posebno značajno *Meditacijama*, jer se tu kroz meditativni okvir vidi metodičnost sumnje. Ključ za razumevanje smisla stava javlja nam se upravo kroz metodski okvir te ćemo ga takvog detaljnije izložiti. Naime, cilj nam je da bolje fokusiramo taj metod za koji smo rekli da odgovara metafizici. Samo tako ćemo biti u mogućnosti da razumemo smisao stava *cogito ergo sum*.

Metodski okvir stava

U prethodnom poglavlju ocrtili smo okvire Dekartovog metafizičkog projekta; u tom okviru nije bilo posebnog zadržavanja na suštinskim pitanjima koja nose ovaj projekat, na prirodi

²Pod filozofijom se podrazumevaju i nauke.

³O *ego cogito* kao *cogito me cogitare*, govorićemo u kasnijem tekstu.

stava *cogito ergo sum*. Cilj je bio da se iznesu i situiraju formulacije tog stava koje variraju u tri različita Dekartova dela i da se tako pripremi tlo po kojem se valja dalje kretati. Rečeno je u kakvom se odnosu nalazi ovaj stav sa kontekstom svakog od Dekartovih dela u kojima se on javlja, ali se pri tome ostalo samo na spoljašnjim i površnim razmatranjima. Međutim, ova naša razmatranja pokazaće će se od naročite koristi kada bude došao momenat da govorimo o metafizičkom smislu prvog stava, jer ćemo zahvaljujući njihovom situiranju trostrukosti stava biti u mogućnosti da ga sagledamo u potpunosti; tek na osnovu te potpunosti i pažljivog ispitivanja smisla prvog stava moguće je razumeti novum koji je donela Dekartova misao. Taj novum jeste upravo utemeljenje metafizike u subjektu i postavljanje pitanja o bitku bića isključivo kroz diktat subjekta, te tako i novo shvatanje istine.

Dakle, sa novom metafizikom imamo i novo shvatanje istine; istina je sada shvaćena kao izvesnost. Čovek, kao oslobođen, taj je koji mora sam da utemelji svako saznanje. Tako od negativne slobode, koju nam obezbeđuje bespoštedna sumnja, dolazimo do pozitivnog zasnivanja slobode, a *cogito sum* postaje obezbeđujući stav samosvesti. Da bismo to uspeali da prikažemo, potrebno je napraviti jedan korak unazad i osvrnuti se na metodu kojom prvi stav to čini. Potrebno je da se bar na tren izmaknemo i poslušamo Dekartov savet, jer nije igra slučaja da su *Meditacije* njegovo centralno delo, jer metodičnost sumnje najbolje se tu vidi. Metodičnost koja je izneta u tom delu ovde nam se pokazuje kao ključna karika za razumevanje metafizičkog projekta, jer tek kroz obezbeđivanje adekvatne metode mi imamo mogućnost da se krećemo u domenu vlastitih ideja. Metod nam garantuje ispravnost usmeravanja ideja te nam tako nije potreban spoljašnji garant:

»Metod' sada dobija metafizičku težinu koja je takoreći prikačena suštini subjektivnosti.« (Hajdeger, 2009:161)

Metod koji je odabran za ovakav poduhvat jeste sumnja: naime, samo sumnja ima tu mogućnost da sprovede zahtev za jednim novim utemeljenjem. Njena rušilačka snaga omogućava građenje novog, ovog puta ne na tuđem, već na sopstvenom temelju. Sumnja nas, dakle, zanima u kontekstu obezbeđivanja nesumnjivog saznanja; ako govorimo o metodskoj sumnji, a ne o nekoj radikalnoj skepsi koja je samoj sebi i cilj i sredstvo. Da bismo metod ove vrste sprovedeli na odgovarajući način, neophodno je sumnju posmatrati kao ništenje svakog saznanja koje ima status verovatnosti. Naime, ono što nam je nekada izgledalo kao da je dobro konstruisano, sada treba odbaciti i tražiti ono apsolutno. Iz ovoga vidimo da ni naš traženi stav nije sam po sebi vidljiv.

Dakle, Dekart naše meditiranje započinje radikalnom sumnjom. Sumnja je radikalna u tom smislu što bi trebalo da bude bespoštedna, njoj moraju moći da se podvrgnu sva naša saznanja, bez izuzetka. U tom svetlu, sumnja se prvo obrušava na temelje konstrukcije saznanja, jer ako se oni pokažu kao nedovoljno izvesni, onda se urušava svo saznanje. U meditativnom procesu prvo se nailazi na čula i greške koje smo napravili u saznanom procesu oslanjajući se na njih. Odmah se može uvideti nepouzdanost saznanja koje nam dolazi preko jednog od čula; to je ono što se znalo još i pre meditativnog procesa. No, mi naša saznanja nikada ne dobijamo posredstvom samo jednog čula; ona nam se uvek javljaju u nekakvoj povezanosti, te upravo iz te povezanosti treba nastaviti dalje sumnjanje. Zbog toga mora se obuhvatiti celokupna čulnost, odatle nam se javlja i argument sna.

Naime, u budnom stanju imamo kontinuitet misli i tako izgleda da se svaki naš utisak uklapa i da je, kao takav istinit. Međutim, san prekida taj kontinuitet, jer nam se tu javlja

drugačije kombinovanje sadržaja zadobijenih čulnim opažanjem, kombinovanje koje ne mora da se poklapa sa kontinuitetom koji imamo u budnosti. (Melehy, 1997) Tako, dokle god govorimo o pojedinačnostima čulna saznanja moguće je nekako opravdati, jer nedostatke jednog čula uvek možemo korigovati tako što ćemo ga povezati sa drugim čulom. Zato se ovde cilja na dovođenje u pitanje njihovog sklopa povezanosti.

Slike koje se javljaju u snu mogu delovati kao realnost za sebe. Ipak, iluzija sna može biti toliko jaka da u tom momentu san može delovati stvarnije od bilo koje realnosti, a razlog tome upravo jeste povezanost slika iz sna. Drugim rečima, slike u snu nam se ne javljaju zbrkano, one imaju neki smisleni tok, njihovo kombinovanje nije posve naumično. Kombinovanje slika može delovati toliko realno da postoje događaji kada čovek ima toliko intezivan san i da mu je potrebno vreme da nakon buđenja shvati da nije uistinu u toj snevanoj realnosti.

Ovim zapažanjem dolazi se do problema telesne prirode te sada problem pokušavamo da podignemo na univerzalniji nivo. Nauke koje se tu javljaju kao problematične jesu one koje proučavaju *složene stvari*. Na osnovu te razlike izgleda da nauke koje se bave jednostavnim stvarima ne podležu istom kriterijumu kao i nauke koje se bave složenim stvarima, a koje sumnja obara argumentom sna. Razlog tome je njihov sistemski karakter. Naime, u slučaju nauka koje se bave jednostavnim stvarima ne postoji problem korespondiranja sadržaja sa stvarnošću kao u argumentu sna. Odatle imamo i promenu strategije methodske sumnje. Zbog toga vidimo potrebu za adekvatnim utemeljenjem matematičkih znanosti kao uzora, koja se javlja kao posledica nemogućnosti matematike da samu sebe utemelji.

Svako izvođenje unutar pomenutih nauka sprovedeno je po strogim pravilima, koja se međusobno podržavaju. Na osnovu toga vidimo da takav sistem nije moguće dovesti u pitanje tako što ćemo ostati u njemu, iznutra, stoga je potrebno zauzeti poziciju van njega. Tako se niz polako nastavlja na neophodnost postavke hipotetičkog scenarija zlog demona.

Na osnovu toga što smo zatekli u vlastitim mislima javlja se ideja Boga. Ali kakvog Boga? Nije reč o jednom sholastičkom pokušaju dokazivanja postojanja Boga, naprotiv, filozof pretpostavlja da je taj Bog zao. Taj zli demon ima moć razdvajanja, on cepa celokupnu stvarnost, te tako nismo u mogućnosti da tvrdimo podudaranje. Dakle, celokupna stvarnost je pomerena jer obmanjivač razdvaja označitelja od označenog. Posledica toga jeste to da ne možemo više tvrditi da je zbir dva i tri jedan intuitivan uvid, kao što smo to mogli ranije. Ostali smo bez garanta tog saznanja.

Sa ovim moćnim hipotetičkim scenarijom, dakle, javlja se mogućnost da i najizvesniji matematički uvidi budu lažni; ovim korakom izmiče garancija matematičkih istina. Argument je pokazao postojanje mogućnosti da je celokupna stvarnost koju mi držimo za izvesnu zapravo delo zlog demona, zbog kojeg se mi neprestano varamo, te ne možemo biti sigurni da imamo izvesno saznanje čak ni u slučaju matematike. Tvrdnja se pojačava time što možemo pretpostaviti i da je Bog savršeno dobar, odnosno da on zapravo ne želi da nas vara. No, naše saznanje i dalje ostaje neizvesno, jer činjenica je da se bar ponekad varamo, a to ponekad je i više nego dovoljno da bi svako naše dosadašnje saznanje podleglo kriterijumu sumnje.

Uprkos radikalnoj sumnji, ostalo je nešto, što se baš zahvaljujući sumnji i otkrilo. Sumnja je Dekartu poslužila da otkrije:

»...ubedio sam sebe da ništa na svetu ne postoji, da nema ni neba, ni zemlje, ni duha, ni tela. Jesam li time ubedio sebe da ni ja ne postojim?«(Dekart, 2012:23)

Sada ćemo napraviti jedan presek. Nalazimo se veoma blizu otkrića, najvećeg od svih, otkrića smisla prvog utemeljujućeg stava. Baš zbog toga moramo biti obazrivi i ponovo pripremiti putanju po kojoj se krećemo. Govorili smo o tome da se najizvesniji stav ne nalazi samo u *Meditacijama* i takođe, naznačili smo da se formulacija u tom delu razlikuje od ostalih. Metodski pristup pokazao nam se kao ključan momenat pripreme. Međutim, videćemo da nam i formulacija u *Osnovama filozofije* igra važnu ulogu, jer će nam dati mogućnost da objasnimo smisao pojmova koje smo spominjali. U sledećem poglavlju pristupamo smislu stava kroz saznanu trostrukost njegovog smisla.

Metafizička dimenzija *cogito ergo sum*

Stavom *ego cogito ergo sum* tvrdi se suštinska veza između *cogito* i *sum*, ali tu ipak nema posredovanja koje je karakteristika silogizma: u pitanju je neposredan uvid, uvideli smo nešto što je već bilo tu, ali se do sada nije videlo. Ovo potonje ćemo nešto kasnije detaljnije objasniti.

Da bismo bolje shvatili prirodu te neposrednosti koju tvrdimo, vratićemo se na *Meditacije* i nastaviti korak na kojem smo u prethodnom poglavlju stali. Ovo vraćanje služi nam da bolje shvatimo prirodu neposrednosti stava *cogito ergo sum* jer samo tako možemo shvatiti zašto je taj stav utemeljujući za novovekovnu metafiziku. *Meditacije* su nam u ovom kontekstu od najveće pomoći jer u njima nema formule stava koji sliči obliku zaključka. Osnove izvesnosti imali smo od samog početka, ta osnova jeste mišljenje, a filozof je na sebe preuzeo zadatak da naše mišljenje usmeri i tako nam omogući da zajedno sa njim dođemo do saznanja prvog stava.

U uvodnom delu rada naveli smo formulaciju stava u *Meditacijama*; sada je došlo vreme da se time detaljnije pozabavimo. Uveli smo hipotetički scenario i pokazali da se pomoću njega ruši sve što smo do sada saznali, jer smo videli da postoji mogućnost da smo neprestano obmanuti. Ako fokus usmerimo na sam proces obmanjivanja, zapitajmo se da li ostaje nešto? Ostali smo mi koji se varamo jer nas zli demon obmanjuje. Šta smo to mi, to još uvek ne znamo, ali znamo da imamo jednu tačku koja se javlja kao pozitivna, uprkos obmanjivanju. U tom smislu Dekart kaže:

» (...) i nek me vara koliko hoće, nikad neće učiniti da ne budem ništa dokle god ja budem mislio da sam nešto.«
(Dekart 2012:24)

Ta nam se tačka javlja u punoj čistoći i izvesnosti, odbacujući negativitet sumnje, jer ona je nesumnjiva. Tačka o kojoj govorimo jeste veza mišljenja i postojanja: postojanje je u toku naše suštinski povezano sa mišljenjem. U pitanju je naš neposredan uvid do kojeg smo mi došli na osnovu misaonog procesa, a ne nešto što je tek naprosto pridošlo odnekud spolja. Taj stav je već bio tu, ali sada je i vidljiv, što je ključno. Iz toga jasno nam je da su mišljenje i postojanje nerazdvojivi: iako nam ta misao iskazana u formi rečenice može delovati drugačije, naš intelektualni uvid na ovom mestu je jedinstven. To je suštinska veza između samosvesnog mišljenja i postojanja koju pokušavamo da pokažemo, i samo ona može utemeljiti prvi stav, gde nema drugog garanta osim uvida samosvesnog ja. Za sada smo i dalje neprecizni te nismo rasvetlili pojmove poput: *cogito, cogitare, subiectum*.

Opremljeni adekvatnim pristupom, koji nam je obezbeđen u *Meditacijama*, sada možemo pristupiti tumačenju prvog stava u *Osnovama filozofije*.⁴ Dekart kaže:

»Stoga je ova spoznaja *Ja mislim, dakle jesam prva* i od svih najsigurnija, do koje dolazi tko god pravilno filozofira.« (Dekart, 1951:67)

Šta je time zapravo rečeno? Vidimo da imamo mišljenje nekakvog *ja* i da na osnovu toga tim *dakle* zaključujemo na nekakvo postojanje, ali već smo rekli da to *dakle* ne ukazuje na nekakav zaključak, ne govorimo o nekakvoj posledici; naprotiv, rekli smo da je ovde reč o jednom intuitivnom uvidu. Šta smo mi time uvideli? Rekli smo da je u pitanju suštinska veza između mišljenja i postojanja. Kakva je ta veza? „Stav je *conclusio*, ali ne u smislu zaključka silogizma sastavljenog od prve i druge premise i zaključka. On je *conclusio* kao neposredni spoj onog što suštinski pripada jedno drugom i što je sigurno u svojoj povezanosti. *Ego cogito, ergo: sum*; ja predstavljam, već položeno i stavljeno”: ja kao *bivstvujeće*.” (Hajdeger 2009:152)

»i u tome leži«, »u to je samim predstavljanjem već položeno i stavljeno«, »: ja kao *bivstvujeće*.“ (Hajdeger 2009:152)

Najbolje smo u *Meditacijama* videli da nam se mišljenje javlja kao osnov izvesnosti te da nam se postojanje stavlja kao sapripadno mišljenju. Upravo zbog toga je filozof preuzeo na sebe naše usmeravanje kroz metodska sumnja koja svoje ispunjenje traži u izvesnosti. Dakle, imali smo naše mišljenje koje je bilo metodska vođeno i to nas je dovelo do prikazivanja stava. Sada, kada smo došli do stava, zanima nas njegov smisao.

Dekart nam pre izričaja *cogito sum* u *Osnovama* govori:

»Ne možemo naime prihvatiti misao, da ono, što misli, u to isto vreme, dok misli, uopšte ne postoji.« (Dekart, 1951:67)

Ovde nam se javlja misao da nešto što misli ne može u isto vreme da ne postoji. Moguće je zamisliti da ne postoji Bog, da ne postoji raj, naše telo, ali je nemoguće da mi, dok mislimo to, ne postojimo. Bilo bi kontradiktorno kada bi to *ja* mislilo sebe da nije. Samom činjenicom da misli sebe kao mislećeg, ono mora postojati. Suština tog *ja* sastoji se u tome da je ono misleće, to je ono što je neodvojivo od njega. U ovom misaonom procesu *ja* se javlja sebi kao izvesno postojeće i ono zna sebe kao takvog jer to je dokazano sa *ja mislim*. Sa izričajem stava *Ja mislim dakle jesam (ego cogito ergo sum)* imamo stav apsolutne izvesnosti, koji nam govori da, dokle god *ja* zna sebe kao mislećeg, u njegovo postojanje se ne može posumnjati. (Melehy, 1997) Naime, tvrdimo da je ovde reč o stavu samosvesti, jer govorimo o jednom znanju sebe tog *ja*.

No, mi još uvek ne znamo šta se podrazumeva pod mišljenjem. Naime,

»Pod rečju *mišljenje* shvaćam sve ono, što se zbiva u našoj svijesti, ukoliko smo svesni toga. I tako ne samo shvaćanje, htijenje, zamišljanje, nego i opažanje ovdje je isto, što i mišljenje.« (Dekart, 1951:67)

Sada vidimo da nam stvari nisu date kao nešto nezavisno od nas. Time hoćemo reći da su one date samo kroz proces svesti (koja je suštinski samosvest) našeg *ja*, i *ja* ih, dakle, zna kao

⁴ *Osnove* smo odabrali, jer one detaljnije tematizuju pojmove koji su nam od interesa.

takve. *Ja* se javlja kao mesto u kome se svaki modus naše misli sažima. Pri tom ne govorimo samo o modusima mišljenja, već o svemu što to *ja* može sebi da predstavi i tako ga osigura za svako naredno predstavljanje. U tom smislu Hajdeger govori da je *cogito, cogito me cogitare*:

»To najpre znači stav: *cogito je cogito me cogitare*. (...) Ljudska svest je suštinski samosvest. Svest o meni samom ne pridružuje se svesti o stvarima, takoreći kao da ona putuje pored svesti o stvarima kao njen posmatrač. Svest o stvarima i predmetima jeste u svojoj suštini i u svom temelju pre svega samosvest, i jedino kao samosvest jeste svest o pred-metima moguća.« (Hajdeger, 2009:147).

Dakle, u osnovi svake svesti jeste samosvest. Pod ovim ne mislimo da je tu reč o nekoj umetnutoj samosvesti, odnosno znanju koje *ego* ima o sebi, koje treba da nadgleda svaki naš misaoni čin. Naprotiv, *ja* se tu nalazi na suštinski način. U svakom znanju imamo već unapred datu samosvest *ja* koja je uvek sapredstavljena, jer ona mora biti prisutna u svakom našem saznanju ukoliko želimo da ono bude istinito. Tek ukoliko samosvesno *ja* obezbedi svako znanje i na njega se odnosi, možemo govoriti o istinitom saznanju. Utoliko, sve što treba da bude istinito moguće je jedino ukoliko se *ja* tu prepoznaje kao ono koje tu stvar saznaje onako kako saznaje sebe. U tom smislu možemo osigurati i čulna saznanja koja smo argumentom sna na početku meditiranja odbacili. Ona dobijaju svoj puni smisao tek sa stavom *ego cogito ergo sum*. *Ja* tu zna sebe kao onog ko misli i to mu se javlja na apsolutan način. Tek sa ovim smislom stava možemo imati pouzdano utemeljenje nauka koje se bave kako jednostavnim, tako i složenim stvarima. Taj temelj jeste upravo prisutnost tog *ja* kao onog ko zna sebe u tom saznavanju. Svako saznanje koje pretenduje na istinitost, svoju izvesnost mora zajmiti od prvog stava. Dakle, ovo implicira gorepomenuto, da je istina sada izvesnost. Svako znanje mora posedovati izvesnost ranga prvog znanja, to je ono suštinsko i utemeljujuće. To *ja* o kojem govorimo jeste čovekovo sopstvo koje je sada *subiectum*. *Ja* obezbeđuje celokupnu stvarnost kao istinitu i postojeću. U pozadini svakog znanja jeste znanje *ja* o sebi samom, to je ono što utemeljuje svaku znanost i omogućuje prodor modernog mišljenja. Tek sa ovim nalazimo traženu arhimedovsku sigurnu i čvrstu tačku, koja jedina ima tu snagu da osigura sve ostalo.

Zaključak

Zadatak koji smo u ovom radu preuzeli na sebe jeste prikazivanje suštine zaokreta u kojem nam se javlja novo utemeljenje metafizike. Vođeni tim zadatkom, svoja smo razmatranja upravili na stav koji smatramo utemeljujućim za novovekovnu metafizičku misao – *cogito ergo sum*. Sam je Dekart rekao da je upravo taj stav ključna tačka za utemeljenje prve filozofije:

»Da bi pomerio zemaljsku kuglu i preneo je na drugo mesto, Arhimed je tražio samo jednu čvrstu i sigurnu tačku. Tako ću i ja imati pravo da gajim velike nade ako budem dovoljno srećan da pronađem samo jednu izvesnu i nesumnjivu stvar.« (Dekart, 2012:23)

Kako smo videli, stav se nije javio sam od sebe. On se izrađa iz jedne potrebe koja je čedo novovekovlja. Potreba o kojoj govorimo javlja se u kontekstu utemeljenja znanosti. Sa novim vekom imamo i nov pojam nauke čiji interes nije više kvalitet pojava, već kvantitet. Sa tom promenom javlja se i potreba za drugačijim metodom kojim se pristupa istraživanju jer sada ne govorimo o opisivanju.

Videli smo da javljanje zahteva za jednim utemeljenjem koje svoj temelj zadobija od sebe samog. Sada se svetlost razuma javlja kao jedini i pravi autoritet. Ovo je mesto na kojem su mnogi sholastički orijentisani autori zamerali Dekartu i oštro kritikovali njegovu zamisao da temelj sveg bivstvujućeg bude u čovekovom razumu. Pri odbrani od tih prigovora, Dekartu nije pomoglo ni to što je u svojim prigovorima i odgovorima govorio da je pokušao da odbrani religiju od skeptika, te da tako ne odstupa od sholastičke zamisli da religiju odbrani od nevernika. Teolozi su smatrali da je filozof uradio upravo suprotno. On je prekršio sholastičku doktrinu samim odabirom svog misaonog puta. Naime, on smatra da Boga možemo racionalno saznati tako što ćemo se baviti vlastitim idejama uz obezbeđen metod. Najveći problem tu jeste mogućnost saznanja Boga na racionalan način, bez učešća vere. To je mesto koje je Dekarta zauvek odvojilo od sholastičke tradicije. Kako je on došao do toga? Put za koji ovde pitamo počinje od zahteva za nesumnjivim saznanjem i obezbeđivanjem adekvatnog metoda da bi se to postiglo.

Naime, u *Meditacijama* videli smo da nam je metodski hod ključan za saznavanje istine. Tako smo otpočeli intelektualno meditiranje u kojem smo se bavili sadržajima svoje svesti, a filozof je kao svoj zadatak uzeo to da nas adekvatno usmeri. U samom tom metodi nailazimo na još jedno razmimoilaženje sa tradicijom. Naime, za adekvatno sporovođenje meditativnog toka više nam nije potrebna vera u Boga, već poverenje u svetlost vlastitog razuma. Mišljenje se tu javlja kao ključno za dolazak do istinitog, nesumnjivog saznanja. To mišljenje sebe utemeljuje i obezbeđuje upravo kroz stav apsolutne izvesnosti: *cogito ergo sum*. Rekli smo da je ovo stav *jastva* koje zna sebe kao mislećeg, odnosno drugim rečima, da je ovde reč o stavu samosvesti. Taj stav nam se javlja kao apsolutan i odredbeni za svako znanje koje želimo da oslovimo kao istinito. To znači da svako saznanje, za koje kažemo je izvesno, mora biti obezbeđeno predstavljanjem samosvesnog *ja*. Ako sada imamo jedno novo shvatanje istine: ona je sada izvesnost.

Zahvaljujući pomenutim uvidima vidimo da istina pronalazi svoje mesto u subjektivnosti, a ne u upravljenoj ka objektima. Subjektivnost je sada ta koja obezbeđuje objektivnost sveg postojećeg. Ovakvo razumevanje svega postojećeg imaće veliki odjek u filozofijama nakon Dekarta, a posebno u nemačkom klasičnom idealizmu.⁵ Stoga, Dekart postaje otac modernosti. U tom smislu Radmila Šajković u svojoj knjizi *Descartes i njegovo delo* kaže:

»Najzad, svojim čuvenim stavom „Cogito ergo sum“, Descartes je pokazao da su sloboda i dostojanstvo ljudsko, ti ideali moderne individualne i socijalne svesti, u krajnjoj liniji plodovi samosvesnog razuma. (...) Descartes je smatrao da ljudski razum, kada postane svestan samoga sebe, svojih moći i svojih mogućnosti, pristupa stvaralačkom činu, to jest upoznavanju, savladavanju i potčinjavanju sveta spoljašnjih stvari, te tako iz nužnosti korača u slobodu.« (Šajković, 1978:17)

Tako imamo jedno veliko poverenje u ljudski razum koji, ovako shvaćen, može pružiti veru u istinski progres čovečanstva.

Literatura:

Dekart, R. (2012) *Metafizičke meditacije*, preveo Ivan Vuković, Beograd: Zavod za udžbenike.

Dekart, R. (1951) *Osnovi filozofije*, preveo dr Veljko Gortan, Zagreb: Matica Hrvatska.

⁵Radi ilustracije možemo ukazati na Kantovo shvatanje samosvesti kao *praosnovnog sintetičkog jedinstva apercepcije*.

- Dekart, R. (1952) *Praktična i jasna pravila rukovođenja duhom u istraživanju istine*, preveo dr Dušan Nedeljković, Beograd: Srpsko filozofsko društvo.
- Descartes, R. (1982) *Principles of philosophy*, preveli: Valentine Rodger Miller i Reese P. Miller, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Dekart, R. (1990), *Reč o metodi*, preveli: dr Radmila Šajković i dr Dušan Nedeljković, Estetika, Valjevo – Beograd.
- Gombay, A. (2007) *Descartes*, Blackwell Publishing.
- Hajdeger, M. (2009) *Niče II*, preveo Božidar Zec, Beograd: Fedon.
- Klark, D. (1997), *Dekartova filozofija nauke i naučna revolucija*, *Theoria*, broj 4, Beograd.
- Melehy, H. (1997), *Writing cogito: Montaigne, Descartes, and the institution of the modern subject*, New York: State University of New York.
- Šajković, R. (1978), *Descartes i njegovo delo I*, Beograd: Filozofsko društvo Srbije.
- Šakota, J. (2005) *Dekartova metafizička tela*, doktorska disertacija, odbranjena na Odseku za filozofiju Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Novom Sadu.